

Ontvragen

Jan Bransen

Van Socrates hebben we kunnen leren dat er niets zo interessant is aan de menselijke interactie als ons vermogen elkaar vragen te stellen. Iets lijkt voor iemand stilzwijgend vanzelfsprekend, maar is dat eigenlijk helemaal niet als je er wat afstand van neemt en het durft te bevragen. Waarom moeten kinderen eerst een boterham met hartig beleg eten voordat ze een boterham met zoet mogen? Waarom hebben jongeren een startkwalificatie nodig? Moeten we toestaan dat medici ouderdom als een ziekte gaan zien die potentieel te genezen is?

Vragen brengen het denken op gang en houden het gaande. Vragen brengen sluimerend onbegrip aan de oppervlakte, moedigen ons aan onze vooronderstellingen te onderzoeken, ons gebrek aan informatie onder ogen te zien en samen te werken aan het articuleren van gedeelde inzichten.

Maar van Wittgenstein hebben we over vragen nog iets anders geleerd. Soms zijn er vragen die geen antwoord verdienen, vragen die de mensen die ze stellen begoochelen en degenen aan wie ze gesteld worden gijzelen. Hoe laat is het op de zon? Wat ging er aan de Big Bang vooraf? Hebben mensen een vrije wil? Hoe kan ik weten wat jij denkt? Vragen kunnen ons flink misleiden. Voor Wittgenstein is de taak van de filosofie het alledaagse spreken te zuiveren van misleidend taalgebruik, van taalgebruik dat tot nodeloos piekeren leidt. *Vragen stellen* is een vorm van taalgebruik die volgens Wittgenstein soms misleidend is. Dat kan hem zitten in de taaldaad zelf. Als je iemand een vraag stelt, eis je voor jezelf namelijk de bevoegdheid op om die ander verantwoordelijk te maken voor het geven van een antwoord, maar soms is die ander niet in staat, niet gerechtigd of anderszins niet geneigd om antwoord te geven. De misleiding kan daarnaast ook inhoudelijk zijn, een gevolg van de verhouding tussen de begripsinhouden die opgeroepen worden door de woorden die gebruikt worden om de vraag te stellen. Je kunt bijvoorbeeld niet vragen wat er aan de Big Bang vooraf ging, omdat 'vroeger' en 'later' temporele relaties zijn die alleen maar *binnen*

ons universum betekenisvol kunnen zijn. Die woorden kunnen daarom niet gebruikt worden om iets zinnigs te zeggen over de relatie tussen dit universum en dat wat *buiten* dit universum ligt. Maar hoe dan wel?

Wittgensteins eerste hoofdwerk, de *Tractatus Logico-philosophicus*, eindigt met een beroemde stelling: "Waarover men niet spreken kan, daarover moet men zwijgen." De latere Wittgenstein worstelt met de stelligheid van deze uitsmijter en gelooft niet meer dat de grenzen van betekenisvolheid ongecompliceerd samenvallen met de grenzen van wat betekenisvol uitgedrukt kan worden. Dat brengt hem tot een permanente zoektocht naar de kracht en de zwakte van onze taal. Wie die zoektocht voortzet, kan baat hebben bij de kunst van het ontvragen.

Wat doe je als je een vraag ontvraagt? Je geeft dan natuurlijk om te beginnen geen antwoord op die vraag. Als je met een vraag te maken hebt die het verdient om ontvraagd te worden, gaat het om een vraag waarop je geen antwoord zou moeten willen geven. Een antwoord zou het denken stilzetten. Het zou te vroeg komen, op een moment dat de vraag nog helemaal niet als vraag begrepen is. Zo'n vraag bedient zich van woorden die het denken hinderen. Ontvragen is dan de poging om denkruimte te creëren door de vraag niet te beantwoorden, maar haar in het niets te laten verdwijnen zoals je suiker in thee kunt oplossen.

Een pijnlijk voorbeeld trok onlangs veel aandacht toen de 14-jarige Frédérique gedwongen werd antwoord te geven op de vraag of ze een jongen of een meisje was. Haar reactie "Dat maakt toch niet uit. Ik ben wie ik ben en jij mag zijn wie jij wilt zijn" was een poging de vraag te ontvragen. Dat kwam haar duur te staan. De jongen die haar de vraag had gesteld, beviel dit 'antwoord' niet en sloeg haar in elkaar. Ze hield er onder meer een gebroken neus en kaak aan over.

Frédériques poging de vraag te ontvragen is te zien als een poging het denken over de fluïde kanten van gender op gang te brengen. Haar belager was daar helaas blijkbaar nog niet aan toe.

Ontvragen is een praktijkwijzer die te pas kan komen als je geconfronteerd wordt met een vraag waar je niet uitkomt en waar je steeds weer van in de war raakt. Hoe kom ik er achter of P. de juiste partner voor mij is? Wat moet ik doen om het klimaat te redden? Ben ik een echte Nederlander? Doel van de oefening is de oorzaken van schijnbaar onoplosbare verwarring zichtbaar te maken en daardoor miscommunicatie te voorkomen.

Je kunt de oefening het beste uitvoeren in tweetallen of in een kleine groep.

Je zou iets aan de oefening kunnen hebben als er een kwestie is die je bezighoudt maar waarover je het idee hebt dat jouw redeneringen je niet verder helpen, alsof je in cirkels denkt of vastzit in een verlamdend dwaalspoor.

Stappen

1. Probeer zo precies mogelijk een vraag te stellen over een kwestie waarmee je niet verder komt en de beleving hebt in cirkels te denken..
2. Stel je vervolgens voor dat de vraag een feitelijke onwetendheid onder woorden brengt, een mysterie of een onbegrijpelijkheid. Is dat het geval? Dan heb je de vraag vertaald in een andere, wél te beantwoorden vraag. Daarmee vervalt de reden de vraag te ontvragen. Je kunt dit in drie rondes onderzoeken.
 - a. Neem de (bovengenoemde) vraag of P. de juiste partner voor jou is. Draait die vraag om een feitelijke onwetendheid? Zo ja, zou je je dan kunnen voorstellen dat er iemand is die gewoon het antwoord op jouw vraag weet? Wat weet een professionele relatiebemiddelaar dat jij niet weet? Hoe komt het dat jij dat niet weet?
 - b. Neem de vraag wat er aan de Big Bang vooraf ging. Draait die vraag om een feitelijke onwetendheid? Of duidt zij op een mysterie? In dat laatste geval, zou je je dan kunnen voorstellen dat er iemand is voor wie het geen mysterie is? Moet je dan bij God zijn, of bij een alien die vanuit een andere dimensie de Big Bang heeft zien gebeuren en dus ook nota heeft kunnen nemen van wat er aan die enorme knal vooraf ging? Probeer je zo concreet mogelijk voor te stellen wat die persoon jou zou kunnen vertellen zodanig dat het ook voor jou geen mysterie meer is.
 - c. Neem de vraag of je een echte Nederlander bent. Draait de vraag om een feitelijke onwetendheid? Duidt zij een mysterie aan? Of legt zij een onbegrijpelijkheid bloot? In het laatste geval, waar schuilt die onbegrijpelijkheid dan in? Zit hem dat in het woord 'echte', of 'Nederlander'? Heb je bij het formuleren van de vraag begrippen nodig die 'wezenlijk betwistbaar' zijn, dat wil zeggen begrippen die vaag, onduidelijk of dubbelzinnig zijn en die je alleen maar betekenis kunt geven door dubieuze beslissingen te nemen?

3. Zoals gezegd: als het je lukt om te bepalen dat jouw vraag een feitelijke onwetendheid, een mysterie of een onbegrijpelijkheid onder woorden brengt, is er geen reden de vraag te ontvragen. Dan heb je haar vertaald in een andere, wel te beantwoorden vraag. Lukt dat niet, dan heb je wellicht een kwestie te pakken waarvoor de vraag-antwoord structuur niet de goede aanpak is. De kwestie verdient een ander gesprek, je moet haar ontvragen.

Bijvoorbeeld, neem de kwestie van Frédérique en de fluiditeit van gender. Dat is geen kwestie die met denkracht goed aangepakt kan worden. Zolang je ervan uitgaat dat er een antwoord moet komen op de vraag of Frédérique een jongen of een meisje is kom je er niet uit. Pogingen om te onderzoeken of de vraag draait om een feitelijke onwetendheid, een mysterie of een onbegrijpelijkheid laten zien dat de vraag in feite geen vraag is. Een antwoord op de vraag gaat je niet helpen om over de kwestie na te denken. We dienen een tijdlang te verwijlen in een denkruimte waarin zich nog geen vragen vormen.

Ontvragen is je over een kwestie buigen zonder in staat te zijn die te operationaliseren als een vraag naar ontbrekende informatie. Ontvragen is rijker, omdat je zonder doelgerichtheid verwijlt in de denkruimte. Je zoekt met elkaar naar manieren om het over de kwestie te hebben zonder dat je de grammaticale vorm van vraag en antwoord gebruikt.

De kunst van het ontvragen is het scheppen van denkruimte. Ontvragen is iets anders dan ontkennen. Wie ontvraagt, steekt de kop niet in het zand, maar bevrijdt zich van de dwang van het verlamdende denkkader waarin groeiend inzicht alleen maar de vorm kan aannemen van een antwoord op een vraag. Door te ontvragen ontstaat ruimte waarin nieuwe ideeën zich kunnen aandienen, verrassend genoeg soms in de vorm van een verhelderende vraag, een vraag waarin jouw geest kan rusten zonder te snakken naar een antwoord.

Tijdsindicatie: 3 x 10 minuten

Literatuur: Ludwig Wittgenstein, *Filosofische Onderzoekingen*. (Postuum verschenen in 1953 in zowel het oorspronkelijke Duits als in het Engels, vertaald door Elisabeth Anscombe. Nederlandse vertaling van Maarten Derksen & Sybe Terwee, Amsterdam: Boom, 2006.) Jan Bransen, *Wie ben ik dan?* (Appendix II: 'Anders nog iets?'). Leusden: ISVW Uitgevers, 2015.

Synopsis: Een oefening om buiten het vraag-antwoord schema om, na te denken over netelige kwesties.

Auteur: Jan Bransen is hoogleraar Filosofie aan de Radboud Universiteit en Academisch leider van het Radboud Teaching and Learning Centre. Voor een breder publiek schrijft en blogt hij over (1) de relatie tussen gezond verstand en wetenschap en (2) het onderwijs als menselijke bestaansvorm.